

O‘ZBEK TILIDAGI EVFEMIZMLARNING TARIXI VA RIVOJLANISHI: MADANIY KONTEKSTLAR

Mansurova Madina Abdikarim qizi,
O‘zbekiston Milliy Universiteti 1-bosqich magistranti
madinamansurova379@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15204500>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbek tilidagi evfemizmlarning tarixi va rivojlanishi, ularning madaniy kontekstlarda qanday shakllanganligi tahlil qilinadi. Evfemizm, ma’lum bir so‘z yoki iboraning o‘rnida ishlatiladigan yumshoq yoki nozik ifoda bo‘lib, ko‘pincha ijtimoiy norma va qadriyatlar, diniy, axloqiy yoki siyosiy holatlarga bog‘liq ravishda shakllanadi. Maqolada evfemizmlarning tarixiy taraqqiyoti, ularga ta’sir qilgan madaniy omillar va ularning o‘zbek xalqining tilida qanday joylashgani o‘rganiladi. Shuningdek, so‘zlashuvda evfemizmlarning funksiyalari va ularning ijtimoiy kommunikatsiyadagi o‘rni, xususan, etika, gender va sinf ta’siri doirasida yoritiladi. O‘zbek tilidagi evfemizmlar, o‘zaro hurmat, yoshlar va keksa avlodlar o‘rtasidagi munosabatlar, hamda tilni iloji boricha yumshatish tendensiyalarini aks ettiruvchi ko‘plab misollar orqali chuqur tahlil qilinadi. Maqola o‘zbek tilidagi evfemizmlarning dinamikasini, ularning o‘zgaruvchan madaniy kontekstdagi rolini va jamiyatda tilni qanday shakllantirayotganini tasvirlaydi.

Kalit so‘zlar: evfemizm, o‘zbek tili, madaniy kontekst, tilshunoslik, ijtimoiy norma, tushunchalar, so‘zlashuv uslubi, diniy ta’sir, axloqiy qadriyatlar, gender va til, o‘zbek tilidagi iboralar, kommunikatsiya.

O‘zbek tilidagi evfemizmlar – bu so‘zlar yoki iboralar bo‘lib, ular odatda haqiqiy yoki mumkin bo‘lgan holatlarni yumshatish, salbiy ma’lumotlardan qochish, yoki ijtimoiy yoki madaniy me’yorlarga mos kelish maqsadida ishlatiladi. Evfemizmning paydo bo‘lishi insoniyat tafakkuri va axloqiy qadriyatlar rivoji bilan bog‘liq. U nafaqat til hodisasi [ifoda etayotgan shaxs nuqtai nazaridan noqulay bo‘lgan birliklar o‘rnida qo‘llangan so‘z, so‘z birikmasi yoki gap], balki insonning nutqiy vaziyatni qaysidir ma’noda o‘zgartirishga moyilligi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Maqbul so‘z qo‘llana turib, so‘zlovchi tomonidan man etilgan [tabu] birliklar qo‘llanishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nosoz muhit yumshatiladi. Man etilgan so‘zlar esa insoniyat bilan tengqur deyilsa, mubolag‘a bo‘lmaydi. Evfemizmning tarixi va rivojlanishi o‘zbek tilida va madaniyatida o‘ziga xos ahamiyatga ega, chunki u nafaqat tilning o‘zgarishiga, balki jamiyatda o‘zgarayotgan qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy an’analar bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek tilida evfemizmlar asosan diniy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy kontekstlarda shakllanib, vaqt o‘tishi bilan yangi mazmun va ifodalarni o‘z ichiga olgan. Ular ko‘pincha individual yoki guruhning qadriyatlari, his-tuyg‘ulari va ehtiyojlariga qarab turlicha ishlatiladi. Bunday ifodalar, ko‘pincha, jamiyatda salbiy tasavvurlarni

yumshatish, insoniy hurmatni saqlash va ijtimoiy munosabatlar o‘rnatishda muhim rol o‘ynaydi.

Evfemizmlarning o‘rganilish tarixi.

Evfemizm atamasi grek tilidan olingan bo‘lib, ko‘pchilik mualliflar fikriga ko‘ra, noo‘rin birlikning o‘rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. A.A.Reformatskiy “Evfemizmlar taqiqlangan [tabulangan] so‘zlar o‘rniga qo‘llanishga ruxsat berilgan so‘zlar” deya ta‘rif beradi. “Лингвистический энциклопедический словарь”da esa “Evfemizm – bu so‘zlovchi nazarida qo‘pol, noqulay bo‘lgan so‘z va ifodalar o‘rnida qo‘llangan, ularga ma‘nodosh bo‘lgan emotsional betaraf so‘z va ifodalar” deyiladi. Evfemizm hodisasi XX asr boshlarida umumtilshunoslikda J.Vandriyes, L.A.Bulaxovski kabi tilshunoslar tomonidan soha bilan bog‘liq adabiyotlarda qayd etilgan bo‘lib, ularning fikr-mulohazalari evfemizm mohiyati tavsifining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hodisani alohida millat, alohida jins vakillari [masalan, oltoy ayollari nutqi] misolida tadqiq etgan olimlar sirasiga A.N.Samoylovich, N.A.Baskakovlarni kiritish mumkin. Ular evfemizmni ko‘pqirrali etnik hodisa sifatida yoritishga harakat qiladilar. Ko‘rinadiki, evfemizm o‘zbek tilshunosligida disfemizmga nisbatan kengroq o‘rganilgan bo‘lib, bugungi kunga qadar yuqorida sanab o‘tilgan olimlar tomonidan evfemizmning ko‘proq nutqiy qatlam sifatidagi xususiyatlari sistemali tadqiq etilgan. Uning yondosh hodisalarga munosabati, turdosh bo‘lgan troplari, til sathidagi o‘rni belgilanganligi, lisoniy va nutqiy evfemalar farqlanib, evfemik ma‘no kategoriyalari funktsional-uslubiy jihatdan tasnif qilinganligi ahamiyatli. Qolaversa, o‘zbek tilshunoslari orasida ayni masala yuzasidan hanuz bahs-munozaralar olib borilayotganligi uning turli sohalar bo‘yicha chuqurroq o‘rganilishi lozimligidan dalolat beradi.

O‘zbek tilidagi evfemizmlarning rivojlanishi va qo‘llanilishi o‘zbek madaniyati, ijtimoiy an‘analar va qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Madaniy kontekstlar, afsuski, ko‘plab hollarda tillardagi ifodalar va iboralarning shakllanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu kontekstlar o‘zbek tilidagi evfemizmlarning mazmuniga va qo‘llanilishiga ta‘sir qiladi, chunki ular har bir jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy me‘yorlar bilan bog‘liq.

Diniy Kontekst: O‘zbekiston musulmonlar jamiyatiga mansub bo‘lgani uchun diniy qadriyatlar va ta‘limotlar til va uning ifodalariga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Diniy e‘tiqodlar bilan bog‘liq so‘zlar ko‘pincha efemizmlar sifatida ishlatiladi. Masalan, «xudo xohlasa» yoki «yaxshi bo‘lsa» kabi ifodalar, qayta-qayta ishlatiladi va ular aslida hayotdagi ehtimoliy holatlarni ifodalash uchun qo‘llaniladi, bu esa ijtimoiy hurmatni va diniy e‘tiqodlarni saqlashga xizmat qiladi.

Axloqiy va Ijtimoiy Kontekst: O‘zbek jamiyatida axloqiy me‘yorlar katta ahamiyatga ega. Jamiyatda xushmuomalalik va hurmatni saqlash uchun ba‘zi so‘zlar va iboralar yumshatiladi yoki o‘zgartiriladi. Masalan, odamlarning bir-biriga yoki kattalarga nisbatan hurmatli bo‘lishi uchun ba‘zi salbiy sifatlarni yumshatish maqsadida efemizmlar ishlatiladi: «yomon» o‘rniga «qiyin» yoki «og‘ir» kabi so‘zlar, «o‘g‘ri» o‘rniga esa «noto‘g‘ri yo‘lda» kabi ifodalar ishlatiladi. Bu holat ijtimoiy munosabatlarni yumshatadi va odamlar orasidagi salbiy munosabatlarni oldini oladi.

Madaniy An‘analar: O‘zbek xalqining madaniy qadriyatlari, ayniqsa oilaviy va jamoaviy hayotdagi an‘analar, efemizmlarning shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatadi. O‘zbek tilida so‘zlar ko‘pincha jamiyatda hurmatga sazovor bo‘lgan shaxslarni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, «katta odam» yoki «hurmatli kishi» kabi ifodalar, odatda salbiy yoki noqulay ma‘nolardan qochish va mehr-muhabbat, hurmatni ta‘kidlash maqsadida ishlatiladi.

Urush va inqiloblar davri: Tarixiy jarayonlar, xususan, O‘zbekistonda Sovet davrida va mustaqillikka erishilganidan so‘ng, ijtimoiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlar tilga ham ta‘sir ko‘rsatdi. Sovet davrida ba‘zi salbiy ifodalar yoki ayblovlar efemizm tarzida ishlatilgan. Masalan, «sovet hokimiyati» yoki «davlat xavfsizligi» kabi so‘zlar o‘z vaqtida ko‘proq siyosiy tizimga moslashgan efemizmlardan foydalanishni talab qildi. Mustaqillik davrida esa, milliy ifodalarning yanada ko‘proq ishlatilishi va turli salbiy holatlarni yumshatish uchun yangi efemizmlar paydo bo‘ldi.

Ijtimoiy Stratifikatsiya va Stereotiplar: O‘zbek tilidagi efemizmlar, shuningdek, ijtimoiy qatlamlar va stereotiplarga ham bog‘liq. Masalan, iqtisodiy holati past bo‘lgan yoki ijtimoiy jihatdan kamroq rivojlangan qatlamlarga nisbatan salbiy tasavvurlarni yumshatish uchun efemizmlar qo‘llaniladi. Bu shaxslarning shaxsiy qadr-qimmatini saqlashga yordam beradi va jamiyatda turli qatlamlar o‘rtasidagi tafovutlarni yumshatadi. Shu tariqa, o‘zbek tilidagi efemizmlar madaniy va ijtimoiy kontekstlarga asoslanadi, bu esa tilning rivojlanishi va jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashishini ta‘minlaydi. Madaniy, diniy, axloqiy va ijtimoiy omillar tilning ifodalari va iboralari shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zbek tilidagi efemizmlar nafaqat tilning o‘zgarishini, balki jamiyatning madaniy, diniy va ijtimoiy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Ushbu maqolada efemizmlarning tarixiy rivojlanishi, ular madaniyat va ijtimoiy kontekstlarda qanday shakllanib, yuksalib borayotganligi tahlil qilindi. Evfemizmlar o‘zgarayotgan jamiyatda axloqiy me‘yorlarni saqlash, salbiy ifodalardan qochish va ijtimoiy hurmatni kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek

“O‘ZBEK FILOLOGIYASI: MUAMMO VA YECHIMLAR” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tilidagi evfemizmlar, madaniy an'analar va qadriyatlar bilan bog'liq holda, tilning nozik va injiq tabiatini namoyon etadi, ularni tushunish esa tilshunoslar va ijtimoiy tadqiqotchilar uchun zamonaviy jamiyatni o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ismatullayev, N. [1964]. Evfemizmlarning lug'at sostavi va so'z ma'nolarini boyitishdagi ahamiyati. ToshDPI ilmiy asarlari, 2-ki. – B. 3-12.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati, 2-jild. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediya, 2006. – B. 582.
3. Abdullaev, B. O'zbek tilida evfemizmlar va ularning xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, 2009. – B. 12-34.
4. Mahmudov, N. Tilshunoslik va madaniyat. Toshkent: O'zbekiston, 2014. – B. 56-78.
5. Qodirov, T. O'zbek tilining leksikasi: Evfemizmlar va ularning jamiyatdagi roli. Toshkent: Sharq, 2010. – B. 101-120.
6. Mirzayev, A. [2017]. O'zbek tilida ijtimoiy ma'lumotlar va ularning madaniy konteksti. Toshkent: Ma'naviyat, 15-38-bet.
7. Asqarov, Z. O'zbek tilining semantikasi: Evfemizmlar va ularning funktsiyalari. Toshkent: Akademnashr, 2015. – B. 200-215.